

Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák
A 9. századi Kárpát-medence politikai és ethnikai viszonyairól

Almos és Árpád magyarjai egy földrajzilag egységes, ám politikailag megosztott tájra érkeztek, miután a 860-as évektől követhetően alapos helyismeretre tettek szert. A 9. századi Kárpát-medence ugyanis a görög és a latin írásbeliség látókörének peremvidékén helyezkedett el. Mai tájjelölő kifejezésekkel élve a Dunántúlon a keleti frankok hatalma érvényesült, Dél-Erdélyben valamilyen mértékig a bolgároké. Nagyjából ennyi az, amit tudhatunk. Az önálló avar állam bukása és az avarok továbbélése iskolapéldája annak, hogy egy térség állami és ethnikus élete mennyire különbözhet.

Az Avar Kaganátus belviszályoktól, illetve külső (frank és bolgár) támadásoktól sújtva szűnt meg a 8–9. század fordulóján.¹ Az állami kereteitől megfosztott avarság 9. századi sorsa egyszerűsre arra figyelmeztet, hogy a forráscsoportok elemzési módszerei között tilos az átjárás. Mivel nem rendelkezünk az avarságra nézvést reprezentatív nyelvemlékkel, ezért esetünkben csak a régészet és az írott kútfőket elemző medievisztika illetékes véleményt formálni, méghozzá úgy, ha mind a két tudomány kizárólag a maga eszköztárát alkalmazza. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egyik műfajú emlékkel nem lehet a másik ellen érvelni, hiszen mind-egyik az egykorvolt valóság más-más szeletéről vall. E forrásszegény korban örvendetes jelenség, ha e két forráskör nemcsak, hogy nem mond ellent egymásnak, de még egymástól függetlenül ugyanabba az irányba is vezet.

A 9. századi avarság tárgyában előbb az újabb régészeti irodalomból szemlélnek. Ricz Péter Moravica és Horgos temetőit elemezve mutatta ki, hogy Észak-Bácskában az avarok túléltek a frank háborúkat, és egy ideig megtartották temetkezési szokásaikat. Ricz szerint a temetők végleges felhagyása a század közepére tehető.² Szőke Béla Miklós és Tomka Péter következtetései általánosabb érvényűek. Szőke úgy látta, hogy a magyarok által itt talált népesség lényegében azonos volt azzal, amelyik az Avar Kaganátus bukását megérte. Az avar-kori nép jelentős veresesség nélkül élte túl a 8–9. század fordulóján a hatalmi átrendeződést, leszármazottaik alkották a honfoglaláskor a Kárpát-medence alaplakosságát, és majd az új uralkodó hatalom, a magyarság köznépi zömét is.³ Tomka még érzékletesebben szemlélteti a politikai és az ethnikus történelem értelme közötti különbségtétel szükségét: az avar állam története élesebb megvilágításba helyezi a magyar államét, az avar állam bukása kiemeli a magyar állam megmaradásának tényét. Kimondja: a magyar ethnogenezis szála nem csak keletre, hanem a Kárpát-medencébe is vezet, ami nem volt légtüres tér a honfoglaláskor, és amelynek lakói így a magyar

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A korszak írott kútfőinek gyűjteményét l. ATF 272–308. A szakirodalomból l. PRAY 1761. 291.; VÁCZY 1974.; POHL 1988. 288–331.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1996. 28–29.; SZŐKE 1996. 21–43.

² RICZ 1993. 177.

³ SZŐKE 1996. 43.

ethnogenezis részévé váltak.⁴ Szentpéteri József tekintélyes adatbázis alapján érzékelte az eddigi keltezési gyakorlat „érdekességeit”.⁵ Az összesített és regionálisan tagolt diagramok közös jellemzője, hogy a 9. század elejéhez köthető lelőhelyek radikális csökkenést, óriási zuhanást mutatnak a 8. századi anyag mennyiségéhez képest. „Sem a régészeti leletanyag, sem az írott történeti források (az avar állam belső nehézségei, időnkénti belharcai, fennállásának vége felé pedig hanyatlása) nem indokolják azokat a nagymérvű lelőhelyszám-csökkenéseket, melyek a 7. század elejétől a század végéig, valamint a 8/9. század fordulót követően bekövetkeztek. A fenti jelenségek hátterében minden bizonnyal a jelenleg követett keltezési gyakorlat rejlik.” Az anomáliák oka tehát tudománytörténeti jellegű: a hazai népvándorlás-kor tekintélyes kutatóinak szemléletéhez való alkalmazkodás. Emiatt elengedhetetlen a keltezés újragondolása és a túl meredek emelkedő/hanyatló vonalak enyhítése. Szentpéteri diplomatikus megfogalmazása azt tárta fel, hogy az avarok 9. század elejére erőltetett „kiveszése” egyfajta vegyes érvelés révén állt elő a korábbi régészetszabványban.⁶ Ezt a keltezés által kivitelezett „avarpusztítást” az írásos emlékek nem kellően körültekintő elemzése gerjesztette, holott azok filológiai mélyrétegekig lehatoló vizsgálata úgyszintén nem támasztja alá az avarokat sújtó végzettszerű népiertás képzetét.

A *frank* háború *frank* történetírói ábrázolásának *frank* elfogultságait Váczy Péter tette forráskritika tárgyává, kitérve a bizánci és a kijevei kútfőkre is. Az avar állam bukását nem a frank támadások erejének, hanem az avar tudun árulásának tulajdonítja, aki átengedte Erik friauli herceg hadait, hogy azok az ország szívébe jutván kifoszthassák a kagáni kincstárat. Váczy meggyőző erővel mutatja ki, hogy Nagy Károly életírója: Einhard néhai uralkodója uralmát például állította a méltatlan utókor okulására, s evégett retorikai túlzásokra ragadtatta magát, amelyekhez antik császárelőtrajzokból vett irodalmi mintát. A többi frank kútfő sem mentesül a bírálat alól. „A krónikások a frankok győzelméről zengtek, amikor erre okuk nem volt, viszont egyszerre elnémult ajkuk, amikor a győzelem – igaz, nem Mars, hanem Fortuna kegyéből – királyuk ölbe hullt.”⁷

Az avar történelem írott forrásait teljességre törekvő, kritikai igénnyel Szádeczky-Kardoss Samu és Olajos Teréz tárta a magyar szakmai közönség elé. A 9. század történelem forrásínsége dacára megfigyelhető, hogy az adatok különböző nyelvi környezetben maradtak fenn, és több avar csoport sorsáról szólnak. A századelső hadi eseményei kapcsán kétféle jogállásban tűnnek elénk avarok: a *Suda Lexikonban* Krum bolgár kán hadifoglyaiként, viszont Scriptor Incertusnál és Pseudo-Symeonnál bolgár zsoldban álló harcosokként.⁸ Márpedig a hadifogságba esett, illetve a „zsoldba fogadott” katonák helyzete annyira ellentétes, ráadásul egyazon időszak szereplői, így ezek a körülmények kizárják azt, hogy az avarság ugyanazon

⁴ TOMKA 1997. 74–75.

⁵ ADAM

⁶ SZENTPÉTERI 2006. 455–496.; SZENTPÉTERI 2008. 325–346.

⁷ VÁCZY 1974. 1058–1060.

⁸ OLAJOS 2001. 13–66. (A szöveg kiadásával és fordításával, gazdag szakirodalmon alapuló kommentárjával.)

csoportjairól lenne szó.⁹ A következő híradás azért értékesebb számunkra, mert a 870-es évek elejéig ható érvénnyel emlékezik Pannóniában lakó avarokról. A 871 körül keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (A bajorok és karantánok megtérése) előadja, „hogyan űzték ki a hunok [avarok] a rómaiakat, a gótokat és a gepidákat Alsó-Pannóniából, és birtokolták azt, mígnem a frankok és a bajorok a karantánokkal együtt állandó háborúban szorongatván legyőzték őket. Azokat pedig, akik felvették hitüket, és elfogadták a keresztséget, a királyok adófizetőivé tették, és a földet, amelyen ott maradván laknak, a királynak fizetett adó fejében egészen a mai napig birtokolják.”¹⁰ Másik avar tömb létre mutat egy emberöltővel későbbre érvényes tudósítás. Regino prümi, majd trieri apát 908-ban bevégzett krónikája „pannónok és avarok pusztáin” („*Pannoniorum et Avarum solitudines*”) kóborló magyarokat említ.¹¹ Korábban kézenfekvő volt elhanyagott pusztaságra gondolni, ám Szádeczky-Kardoss Samu meggyőző új értelmezése alapján az avarok pusztái nem tekinthetők „az avaroktól lakatlanul hagyott, hanem ellenkezőleg nomadizáló avarok által benépesített területnek.”¹² A szó jelentéstartományát ismertette azt is bemutatja, hogy Iustinusnál, Regino kútfőjénél a *solitudo* túlnépesedő területet jelent, ahonnan időnként néphullámok rajzanak ki. Reginónál ez olyan vidék, ahol „helyhez kötött települések (falvak, vagy éppen városok) nincsenek, hanem ahol a pusztákon állandó mozgásban lévő (ekhós szekerekkel nomadizáló) népek élnek (esetenként éppen túlszaporodnak)”. A krónika aktuális szöveg helyénél a „*Pannoniorum et Avarum solitudines*” szavak Szádeczky-Kardoss szerint „nem az avarok és pannóniaiak lakatlanul hagyott földjeire értendők, hanem mozgó életmódú pannóniaiak és avarok territóriumára, amelyről a bolgár és a morva állam, valamint a karantán örgróf igazgatása alatt álló frank tartomány határai (fines) elérhetőek voltak.”¹³ Egy sokat idézett bizánci kútfő kissé elfeledett részlete értelmében a 10. század közepén (!) is felbukkannak avarok, még hozzá ott, ahol nem várnánk. A *De Administrando Imperio* (DAI) 30. fejezete az avar–horvát háborúk következményeiről szól. „Pár évig harcoltak egymással, majd a horvátok bizonyultak erősebbeknek: az avarok egy részét megölték, a többieket pedig behódolásra kényszerítették. Ettől fogva ez a terület a horvátok hatalmába került, ám máig vannak Horvátországban az avarok közül való lakosok, s ezek avar mivolta felismerhető.”¹⁴ VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) államkormányzati munkájának e kitétele a horvátok között lakó avarok avarságát hangsúlyozottan a megírás jelenidejéig vezeti. Mivel a közlés inkább diplomáciai-politikai, mint történeti jellegű, érvényét kétkedés nélkül lehet a 940-es, 950-es évekre vonatkoztatni.

Szádeczky-Kardoss Samu és Olajos Teréz eredményeinek köszönhetően ma már másképpen válaszolhatunk Walter Pohl felvetésére. „Hová tűntek az avarok?” –

⁹ Vö. GJUZELEV 1966. 20–23. A hazai kutatásban OLAJOS 2001. 57. hangsúlyozta: „a zsoldba fogadás... a bolgárok részéről csak egyféleképpen magyarázható: a szóban forgó avarok nem alattvalói engedelmességgel tartozó meghódítottai voltak Krumnak, hanem Bulgáriától független népcsoport tagjai.” Legújabbban, hasonlóképpen l. KATONA-KISS 2010. 171.

¹⁰ NÓTÁRI 2000. 98–99. Vö. OLAJOS 2001. 116.

¹¹ REGINO 132.

¹² SZÁDECZKY-KARDOSS 1983. 198. Korábbi, meghaladott „pusztaság” értelmezésére l. pl. HÓMAN 1917. 153.

¹³ SZÁDECZKY-KARDOSS 1993. 232–233.

¹⁴ ATF 214. (SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU fordítása.) Vö. DAI 142–143.

kérdezte az avar történelem osztrák monográfusa, aki a túlélésre utaló forrásnyomokat kételkedéssel fogadta.¹⁵ Az avarok nem tűntek sehová: Alföldön maradt, vélhetőleg pogány népegységeik a saját állam széthullása után sem tartoztak más állam uralma alá; a Dunántúlon frank alávetettségben élő, valamint a horvátok közé ékelődött avar közösségek jöhetnek nem őrizték meg független jogállásukat, de avarságukat hiteles közlések bizonyítják. A tanulságot Szádeczky-Kardoss Samu nyomán érdemes levonni. „Első ízben az írott forrásokból ismert történelem folyamán az avarok egyesítették tartósan a Közép-Duna-medence keleti és nyugati felét. Ebben az értelemben az Avar Kaganátus a Magyar Királyság előfutára volt. Ezenkívül a pannóniai és főleg a Tisza-tájéki avar maradványnépesség részesévé vált a magyar etnogenezisnek, Árpád népébe olvadt.”¹⁶ A régészeti és a történeti tudomány új eredményei tehát egymástól függetlenül, de egybehangzóan állítják: Avarország bukása nem járt együtt az avar nép kipusztulásával. És ezt nem csak magyar kutatók hangsúlyozzák: John Van Antwerp Fine, a középkori Balkán amerikai monográfusa hasonló véleményét formálta!¹⁷ Az avar állam kimúlása és a magyarok bejövetele között szűk 90 esztendő alatt nem volt olyan egységes szláv kulturális erő, amely az avar közösségeket az avar nyelv és/vagy identitás feladására kényszerítette volna. Erre még, a Kárpát-medencén kívül, ténylegesen létező Horvátország sem volt képes az általa legyőzött avarokkal a 10. század közepéig. A Kárpát-medencén belül élő szláv ajkú emberek pedig eleve nem *egyetlen* szláv nyelvet/nyelvjárást beszéltek, nem *egyetlen* szláv identitást vallottak magukénak.¹⁸ Ezek a körülmények logikai úton zárják ki annak lehetőségét, hogy az avar állam romjain szláv nyelvi többség szökkent legyen szárbá! A 9–10. század talánya, hogy milyen nyelve(ke)n beszélhettek Avarország avar túlélői, és e nyelvközösségek hordozói mikor jelenhettek meg az avar állam lakosai között.

E kérdéskörön belül jelentkezik az „avar” néven nevezett nép (legalább egy részének) magyar mivoltát feltételező elgondolás. A többszöri beköltözés az Árpád-kor óta jelen van historiográfiánkban. Tudományos történetírásunkban Nagy Géza nyitott erről új fejezetet, aki meggyőződéssel állította, hogy „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában.”¹⁹ Ezt az elméletet a mai köztudatban László Gyula neve fémjelzi, aki a „kettős honfoglalás” kifejezést alkalmazta rá. Ennek lényege az, hogy Árpád 895-ben beköltözött magyarjai nagy tömegű magyarságot találtak a Kárpát-medencében. Ők lehettek a 670-es években bevándorló „griffes-indás” kultúrájú „kései avarok”, igazából „onogurmagyarok” leszármazottai.²⁰ Az elmélettel kapcsolatos ellenérveket Kristó Gyula foglalta rendszerbe, az ethnikai együvé tartozást kifejező nyelvi és más tudati jelenségek egykorú dokumentumait kérve számon rajta.²¹ A „kettős honfoglalás” mellett és a vele szemben álló eddigi érveket ugyanaz a bizonyításelméleti akadály korlá-

¹⁵ POHL 1988. 323–331. Kritikáját l. SZÁDECZKY-KARDOSS 1991. 143.; OLAJOS 2001. 113–117.

¹⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1996. 29. Vö. OLAJOS 1996. 17.; OLAJOS 2001. 113–117., 161–166.; OLAJOS 2005.

¹⁷ FINE 1983. 78.

¹⁸ Összefoglalóan l. MELICH 1925–1929.; KNIEZSA 1938.

¹⁹ NAGY 1895. CCCLII.

²⁰ LÁSZLÓ 1978. Jó összegzés a többirányú etnogenezis szakirodalmáról TAKÁCS 2006A. 78–83.

²¹ KRISTÓ 1983. 186.

tozza: nyelvi adatok híján nem értelmezhetőek; nem igazolhatóak és nem cáfolhatóak. Említettem, hogy nincsenek olyan nyelvemlékeink, amelyek reprezentatív jelleggel tanúskodnának a Kárpát-medencében élő „avar” néven nevezhető lakosság nyelvéről (nyelveiről), vagyis nincsenek kontrolladatok arra nézvést, hogy az etelközi magyarokhoz képest milyen nyelve(ke)n szólaltak meg azok az emberek, akiket „avar” néven jelölnek a források. A 895 előtti magyarság elszórt nyelvi adatai idegen nyelvi környezetben, idegen betűkészlettel lejegyezve öröztek meg. Ezek jórészt vitatott etimológiájú személynevek. A legkorábbi nyelvemlékünk, amely nem tulajdonnévi szószedet, hanem viszonylag összefüggő és alaktani következtetések levonására is alkalmas szövegrészeket tartalmaz, a tihanyi apátság javára kiállított kiváltságlevélben maradt fenn 1055-ből. Ekkorra a magyarok már bő másfél évszázada együtt éltek a Kárpát-medencei őslakosság leszármazottaival: az „avar” és a „magyar” ethnikai elkülöníthetősége erre az időre rég lehetetlen! Jelenlegi ismereteink alapján ki mondhatná meg bizonyosan azt, hogy a mai magyar nyelv 10. századi előzményét a kelet-európai steppén és/vagy a Kárpát-medencében beszélték-e? Szádeczky-Kardoss Samu világos különbséget tudott tenni a bizonyíték nemléte és a nemlét bizonyítéka között. „A római kor és a XI. század (a magyar állam írásbeliségének megindulása) közötti fél évezred forrásai annyira kis számúak, szegényesek, hézagosak, gyakran bizonytalan értelmezésűek és rosszul tájékozottak, hogy a bennük előforduló szűkös és problematikus Kárpát-medencei névanyag félreérthetetlen bizonyossággal nem mutatja meg: meddig nem és mikortól lehet vagy éppen kell finn-ugor (előmagyar) nyelvű etnikum jelenlétével számolni a Középdunamedencében. A magyar átlagember, de a történészek, kutatók többségének tudatában is bizonyított tényként élő tétel, miszerint Árpád 895-ös honfoglalása a szóban forgó terminus, csak hipotézis, amely mellett más feltevések sem hagyhatók számításra kívül.”²² Függetlenül attól, hogy mikor melyik nézet válik uralkodóvá a szakmai körökben, Takács Miklós hozzáállása mindenképpen megszívlelendő: „az igazság nem lehet a számbeli többség monopóliuma. Hiszen más tudományágak története éppen azt példázza, hogy egyes, később általános elfogadottságnak örvendő elméletek részesültek megfogalmazásuk pillanatában bírálatban, sőt heves elutasításban.”²³

Az eddig idézett érvek mind tudományos mederben folytak. Csakhogy egy állam vagy egy etnikum régmúltja a vélt/valós leszármazó közösség számára ér-

²² SZÁDECZKY-KARDOSS 1971. 7. Vele szemben KRISTÓ 1983. 181. Levedi nevének magyar eredetével példázza, hogy alapvetően magyar etnikumú népesség jött 895-ben a Kárpát-medencébe. Vö. JAKUBOVICH 1918. 229–230. Kristó állítása azért ingatag, mert Levedi nevének magyar etimológiája nem áll vitán felül. Újabban DEMÉNY 2001. 93. gondolta úgy, hogy Levedi neve „Levöcske” értelmében nem lehet felnőtt név, legkésőbb méltóságra jutásakor új nevet vett volna fel. Erre a vajdai méltóság szláv nevéből következtet: nyilván szláv tolmácsokat alkalmaztak a bizánci udvarban, akik talán a méltóság neve mellé a személy nevét is lefordították (Lebegy, hattyú). Bár Demény elgondolása szintén elmarad a bizonyító erőtől, de az biztos, hogy személynevekből ethnikai következtetéseket azért sem érdemes levonni, mert egy etimológia megdőlté egész elméletet dönthet romba. Annyi azonban a kevés biztos tény közé sorolható, hogy Levedi nem jött a Kárpát-medencébe, ilyenformán Kristó logikai hibát vét, amikor a Kelet-Európában élt első vajda vitatható etimológiájú nevéből következtet a Középeurópába költözött magyarság nyelvének egészére.

²³ TAKÁCS 2006A. 80. A „kettős honfoglalás” kifejezésről úgy tartja: „Helyesebb lenne a magyar etnogenezis többágú, többmedrű lefolyásának a lehetőségéről beszélni.” Uo.

zelmi viszonyulás tárgya is egyben, így hát jellegénél fogva eleve nem csupán szakmai kérdés. Ez önmagában nem baj, ám ha a múltértelmezések többféle – értelemi és érzelmi – minőségét egyesek szándékosan összekeverik, azzal általában politikai célokat szolgálnak ki. A Kárpát-medencében ez a jelenség a „mi voltunk itt előbb!” számháború szintjén nyilvánul meg a nem államalkotó nemzetiségek (majd nemzetek) körében, akik különböző elmeszüleményeket vizionálnak nem létező régi dicsőségük pótlékaul. Bálint Csanád az alábbi megdöbbenő élményéről számolt be 1994-ben. „E sorok írójának mondta fehér asztalnál egy vezető állású szlovák kutató: készek ők maguk megcáfolni a náluk, általuk közreadott szélsőséges nézeteket – tehát tudják, hogy azok! –, »amennyiben a magyarok lemondanak a kettős honfoglalás teóriájáról«. A válasz erre ez volt, csakis az lehetett, hogy a »kettős honfoglalás« elmélete Magyarországon nem általános és nem is hivatalos, nincs tehát miért »lemondani« róla; ez utóbbi ige pedig a tudomány szótárában egyszerűen nem fordulhat elő.”²⁴ A válasz tanulsága vitán felül áll. De még akkor is vitán felül kell, hogy álljon, ha a „kettős honfoglalás” általános és hivatalos érvényre jutna Magyarországon. László Gyula ugyanis kizárólag szakmai indíttatástól vetette papírra felismerését,²⁵ az általa hivatkozott Nagy Géza pedig negyed századdal a történelmi Magyarország feldarabolása előtt fogalmazta meg az elmélet előképét; a „kettős honfoglalás” gondolata ekképp Trianon, a Trianon-trauma elé nyúlik vissza. Ez a tény nyomatékossítja azt a kívánalmat, hogy a „kettős honfoglalás” igazságtartalmának mérlegelésekor csak a szakmai érveké legyen a szó: aktuálpolitikai alkudozásnak valóban nincs helye!

Ez a szándék azonban sohasem valósult meg maradéktalanul: *Megale Moravia* esete szintén ezt példázza. A probléma eredője, hogy a térségben két „Morávia” névvel illethető politikai alakulat fordul elő: az egyik a Cseh–Morvamedencében, a másik a mai Szerbia területén, amely Bíborbanszületett Konstantin leírásában mint *Megale [Nagy] Moravia* (μεγάλη Μοραβία) szerepel. A DAI három ízben adja meg e déli Morávia elhelyezkedését. „A türkökkel [magyarokkal] a következő népek határosak: a tőlük nyugatra eső vidéken Frankország, északra a besenyők, délre Nagy Moravia, azaz Szvatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak.” (13. fejezet) „Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia kezdődik, Trajánusz császár hídja, azután még három napi útra ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantin császár tornya is van, és ismét a folyó visszakanyarodásánál van az úgynevezett Szirmium Belgrádtól kétnapi útra, és azokon túl a kereszteletlen Nagy Moravia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvatopluk uralkodott.” (40. fejezet). „Tudnivaló, hogy Thesszalonikétől a Duna folyóig, ahol a Belgrádnak nevezett város van, nyolc napi út, ha valaki nem is gyorsan, hanem pihenőkkel utazik. A türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva között.” (42. fejezet)²⁶ Bár az égtájakat néhol tévesen jelzi,²⁷ azt nem lehet félreérteni, hogy *Megale Moravia* az Al-Duna és a Száva vonalától délre feküdt. A körülírásból adódik, hogy „Nagy Morávia” nem egy birodalmi nagyságrendű ország, vagyis a „Nagy” nem

²⁴ BÁLINT 1994. 809.

²⁵ A politikai jellegű hátsó szándék sejtetését határozottan visszautasítja LÁSZLÓ 1990. 154–155.

²⁶ DAI 64–65., 176–177., 182–183.

²⁷ MAKK 2003. 4–5.

térbeli kiterjedést, hanem időbeli elsőbbséget jelent.²⁸ Ómorávia tehát több száz kilométerre volt a ma Csehország részét képező Morvaországtól. Hogyan válhatott mégis Svatopluk (871–894) Cirillel és Metóddal karöltve a csehszlovák daliás idők főszereplőjévé? A válasz több áttekintésben is benne foglaltatik.²⁹

Meglepő, de Svatopluk és Metód Moráviájának a cseh-morva térséggel történt nyílt azonosítása a humanizmus szülötte. Az elsőség Aeneas Sylvius Piccolomini – a későbbi II. Pius pápa – „érdeme” a 15. század közepén; őt hamar követi Aventinus (Johannes Turmair) bajor történétíró. E két tekintélyes személyiség nagyban hatott az újkori Közép-Európa múltképeire, ehhez képest Bíborbanszületett Konstantin császár sokáig lappangó munkáját csak az 1600-as évek elején adták ki, a magyar történetírásban az 1740-es évekre terjedt el, ám akkor sem mindjárt Ómorávia vált izgalmas kérdéssé. A vitát Juraj Szklenár pozsonyi jezsuita „Nagy Morávia legrégebbi elhelyezkedéséről” írt könyve robbantotta ki 1784-ben. Szklenár volt az első, aki levonta a következtetést *Megale Moravia* DAI-ban olvasható tájolásából, és annak déli elhelyezkedésével számolt. Azonban Szklenár Nagy Moráviája oly nagyra sikeredett, hogy nem csupán az antik Moesiát ölelte fel, hanem Dáciában, Jászföldön is előfordult, sőt a Garamtól a mai értelemben veendő Moráviáig terjedt.³⁰ A birodalomra dagasztott Nagy Morávia képzele Szklenárnál együtt járt Anonymus kritikájával, amiért is rendtársa Katona István heves vitába bocsátkozott vele, s az elterjedt tájólást vallotta; anélkül, hogy a *DAI* adatait érdemben cáfolta volna.³¹ Szklenár korai halálával a kérdés lekerült a napirendről. Ómorávia „maradt” északon, és vált időközben a 19–20. század során a cseh és a szlovák (h)ösmúlt megszentelt fantomjává. Ezért amikor a lengyel-magyar származású történész, Boba Imre 1971-ben perújrafelvételt kezdeményezett Ómorávia ügyéről, és más korabeli kútfőkkel igazolta Bíborbanszületett Konstantin déli helymeghatározását,³² méltatlan támadások keresztjébe került.

Boba „bűne” az volt, hogy komolyan vette a korai kútfők egybehangzó tanságát. A *DAI*-nál korábbi, a 9. századból való a Bajor Geográfus *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* (*Városok és vidékek leírása a Dunától északra fekvő területekről*) című földrajzi összeállítás északról délre haladva két helyen említ morvákra utaló nevet (*Marharii* és *Merehanos*), utóbbit a bolgárok (*Vulgari*) után sorolja.³³ A 10. század elejéig vezetett *Fuldai Évkönyvek* szóhasználatának figyelembe vételével Boba Imre arra következtetett, hogy Ómorávia nem ország vagy „birodalom”, hanem „egy Morava (Marava, Marahava, Margus, stb.) nevű város körül összpontosuló fejedelemség”³⁴; így „nem Dunától északra elterülő, hanem Pannoniában fekvő területeket foglalt magába Morava feje-

²⁸ BOBA 1971. 82–83.; BOBA 1996. 82.; OLAJOS 1996. 17.

²⁹ BOBA 1971. 104–138.; BOBA 1996. 99–125.; Vö. PÜSPÖKI NAGY 1978.; BÁLINT 1996.; VESZPRÉMY 1996.; PETROVICS 2005.; KATONA-KISS 2009.

³⁰ SZKLENÁR 1784. 1–122.

³¹ KATONA 1786. 26–33.

³² BOBA 1971. 1–85.; BOBA 1996. 15–83.

³³ BOBA 1996. 41.

³⁴ BOBA 1996. 34–35. Lásd pl. A *Fuldai Évkönyvek* 873-hoz: „*Quidam etiam (Alamannus) [de Alamannia] nomine Berethrammus, qui superiore anno in Marahensibus Sclavis fuerat comprehensus a Zuentibaldo dimissus venit ad regem...*” ANNALES FULDENSES 78.

delemsége egy Sclavonia néven ismert nagyobb condominium patrimoníális része volt.”³⁵

A hazai kutatás tárgyilagosan szemlélte Boba eredményeit, és szakmai alapon ítélte meg állításait. Püspöki Nagy Péter elfogadta a délen fekvő Nagymoráviát, és azon a területen képzeli el, ahol később Bács, Bodrog, Csongrád, Valkó és Szerém megye, meg a macsói bánság alakult ki.³⁶ Senga Toru nagy nyomatékot helyez a Bajor Geográfus felsorolására, s arra jut, hogy Szvatopluk fejedelemsége a DAI-ból ismert *Megale Moravia* volt. Annak Sirmium környéki létezését viszont nem fogadja el, mivel Sirmium egyházi központ volt, míg Ómorávia a Bíforbanszületett közlése értelmében „kereszteletlen” alakulat. Senga ezért csak a magyar Alföldre tájol, s az Észak-Balkánt kizárja.³⁷ Olybá tűnik, hogy Boba Imrétől Senga Toruig Ómorávia lassan „elmozdult” észak felé, sőt ezt a gondolatot Martin Eggers és Charles Bowlus egyaránt 1995-ben kiadott könyve tartalmazza.³⁸ Az Alföldet bekebelező koncepció azonban tovább nyújtózkodik annál, mint amit a források megengednek, ilyenformán sajnos Boba Imre is túlzó következtetéseket vont le a kétségtől való alapokból kiindulva, ugyanis nemcsak az írott, hanem a régészeti emlékek sem támasztják alá ezt a véleményt. A Senga vélelmezte földrajzi kényszer nem is létezik, ha számításba vesszük: Sirmium város (Metód székhelye) kereszténysége önmagában nem jelentette *egész* Ómorávia kereszténységét.

A Kárpát-medence közepébe érő fennhatóság ellen további súlyos megfontolások szólnak: régészetileg nincs nyoma. Az alföldi lokalizáció régészeti kritikáját Bálint Csanád végezte el. Saját eredményeire is támaszkodhatott,³⁹ amikor hangsúlyozta, hogy az Alföld „kiugróan jól kutatott városainak, a stratégiai jelentőségű Körös- és Maros-torkolatok táján a nagyszámú 8. századi és a szintén nagyszámú 10. századi leletanyag között nem különül el még egy vékonyka, a 9. századra keltezhető réteg sem.” Bálint ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az ettől délre fekvő vidék feltárása még sehol sem tart, a déli Ómorávia elmélete így jelenleg csak írott forrásokra épül. A volt csehszlovák régészet által (is) vallott északi *Magna Moravia* léte melletti „bizonyítékok” alapvető hiányosságát domborítja ki. „A régészeti leletanyag az „Észak vagy Dél” vitában mindaddig nem használható fel döntő érvenként, amíg a szerb régészet legalább el nem kezdi a Dél-Alföld és a Morava környéki 9. századi emlékek feltárását; addig ui. a leletanyag tekintetében egyszerűen nincs két leletcsoport, amik között dönteni lehetne.”⁴⁰ Vele szemben 10 évvel később Fodor István nagy magabiztossággal nyilatkozik arról, hogy egyes helyeken, mint Belgrádban és Száva-szentdemeter környékén nagyléptékű ásások folytak, ám semmi nyomot nem találtak arra, hogy itt Morávia központja lehetett.⁴¹ Milyen kár, hogy Fodor egyetlen szakirodalmi hivatkozással sem támasztja alá állítását! Ehelyett leszögezi, hogy a régészet tanúbizonysága egyértelmű: a 9. századi Morávia a jelen-

³⁵ BOBA 1996. 141.

³⁶ PÜSPÖKI NAGY 1978. 80.

³⁷ SENGÁ 1983. 315–321.

³⁸ EGGERS 1995.; BOWLUS 1995.

³⁹ BÁLINT 1991.

⁴⁰ BÁLINT 1996. 996–997.

⁴¹ FODOR 2006. 105. 72. jz.

legi Morvaország és Nyugat-Felvidék területén feküdt.⁴² Fodor hallgatással mellőzi továbbá Bálint Csanád azon megjegyzését is, amelynek értelmében a volt Csehszlovákia területén feltárt „nagymorva” régészeti kultúrának nincs „egyetlen olyan vonása sem, melyet ne lehetne avar, bizánci és frank gyökerekből levezetni.”⁴³ Bálint ezzel az „alföldi Ómorávia” régészeti fedezetlenségét mutatta ki. Meglátása alapján Katona-Kiss Atilla is arra jutott, hogy „nincs régészeti nyom nélküli entitás. A régészeti anyag hiánya két dolgot jelenthet: vagy az önálló műveltséggel bíró nép hiányzik az adott területről, vagy teljesen másban illetve máshol kell keresnünk az illető nép hagyatékát.”⁴⁴

Magam úgy gondolom, hogy máshol keresendő Ómorávia régészeti hagyatéka. Méghozzá ott, ahol az írott kútfők láttatják, a Szávától délre. A kérdés azonban itt nyitva marad, a választ a régészettudomány jövőendő eredményei döntenek el, erre vagy arra. Olvashattuk: a *DAI*-ban Ómoráviaként kijelölt térség feltárása még hátra van. Aki azonban az északi Morávia régészeti párhuzamait keresné délen, az fejére állítaná a bizonyítás logikáját, mert ahhoz az előfeltevéshez igazítaná elvárásait, hogy a két „morva” terület anyagi kultúrája ugyanúgy „morva”. (Eleve kérdéses az északi morva anyag „morvasága”) Az a lényeg, mi található délen. Ha az ott előkerülő leletcsoport esetleg nem különülne el környezetétől, az azt is jelentheti, hogy Ómorávia tárgyi hagyatéka belesimul környezetébe. A Szávától délre mutató földrajzi helymeghatározást így kizárólag akkor szükséges újragondolni, ha az Észak-Balkán eme sokat említett térségéből semmilyen 9. századi lelet nem kerülne elő egy szisztematikus feltárás során.

Röviden érintenem kell azt is, hogy a két Morávia összefüggő területet, avagy két külön tömböt alkotott-e, illetve milyen természetű (politikai? ethnikai?)

⁴² Fodor István tárgyi ismereteinek hiányosságai másutt is megmutatkoznak. Boba Imre azért kapott tőle fejmosást, mert „elméleti konstrukciói kialakításánál... sajnos a legcsekélyebb mértékben sem volt tekintettel a régészet eredményeire, a leleteket egyáltalán nem tekintette történeti forrásoknak.” Uo. Boba írott forrásokkal foglalkozó történeusként valóban nem bocsátkozott régészeti leletek interpretációjába, ehelyett a legilletékesebb írott kútfő, a *DAI* fent idézett földrajzi tájolásából indult ki. Am az nem igaz, hogy Boba a leleteket nem tekintette történeti kútfőnek, ő ugyanis így nyilatkozott erről a könyv „Régészeti bizonyítékok” című (!) alfejezetben: „Kétségtelen, hogy a középkori történelem tanulmányozásához a régészet igen nagy segítséget nyújt. A régészeknek azonban előbb az archeológia tudományának határain belül kellene levonniuk a maguk következtetéseit, s csak ezt követően kerülhetne sor nézeteiknek a történelmi tényekkel való szembesítésére.” BOBA 1996. 127. Az pedig egyenesen minősíthetetlen, ahogy Fodor csak a neki tetsző nézetnek tulajdonít szakmai értéket: „A vonatkozó történeti forrásokat behatóan elemző történészek egyébiránt soha nem fogadták el Boba Imre elméletét.” FODOR 2006. 105. 72. jz. Itt Györffy Györgyöt tette többes számba Fodor István, mivel másra e helyt nem hivatkozik. Vö. GYÖRFFY 1987. 597–604. Az amúgy Fodor által is hivatkozott szakmunkákban (KRISTÓ 1998.; PETROVICS 2005. – ez utóbbi tanulmánykötet!) a „vonatkozó történeti forrásokat behatóan elemző történészek” déli Ómoráviára gondolnak, de a sor még folytatható. Lásd pl. MARK 2003. Nem jár sikerrel Fodor akkor sem, amikor pályatársa szövegét próbálja meg értelmezni: öszerinte Bálint Csanád a dél-alföldi és a szerbiai régészeti kutatások elégtelenségére hivatkozott. Láthatuk: Bálint a két régió feltártságát valójában nem egybemossa, hanem elkülöníti. Az észak-balkáni középkori régészet kiváló kutatástörténetét l. TAKÁCS 2006b.

⁴³ BÁLINT 1996. 997. Martin Eggers ennél is nagyobb szerepet juttat az avarok tárgyi hagyatékának. Úgy véli, az északi „nagymorva kultúra” valójában a késő-avarok anyagi kultúrája, akik Morvaországban, Nyugat-Felvidéken és Ausztria keleti végein keleti frank uralom alatt telepedtek le. EGGERS 1995. 29. Kézenfekvő ennek alapján arra gondolni, hogy a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* említett adófizető „hunok” még a 9. század derekán is ekkora (vagy közel ekkora) területen éltek avarként!

⁴⁴ KATONA-KISS 2009. 50.

kapcsolat állhatott fenn az északi és a déli „morvák” között.⁴⁵ Regino krónikája ugyanis egy fontos fejleményről tudósít. 890-ben „*Arnulf király átengedte Zuentibolchnak, a marahai szlávok uralkodójának a csehek ducatusát – akiknek addig saját nemzetükből való uralkodójuk volt, és a frank királyoknak tett hűségüket sértetlenül megőrizték –, mivel ő [ti. a király] már uralkodása előtt szoros kapcsolatban volt vele, végül ágyasától származó fiát megkereszteltette, és nevével Zuendibolchnak nevezte el.*”⁴⁶ A szóban forgó Arnulf keleti frank uralkodó (887–899) jóvoltából tehát Svatopluk egy személyben volt Ómorávia ura és lett a cseh-morva vidék hűbéres fejedelme. Katona-Kiss feltételesen megenged egy korridort a Magyar Alföld nyugati sávjában, ami összeköthette a két „morva” térséget,⁴⁷ ám tekintettel arra, hogy a 894-ben elhunyt Svatopluk személyére szólóan kapta kormányzásul az északi Moráviát, még egy vékony folyosót sem szükséges számításba vennünk. Svatopluk a két Morávia között keleti frank területeken is átjárhatott, amíg fel nem lázadt Arnulf király ellen.⁴⁸ Élete hátralevő viharos négy esztendejében nem nyílt mód arra, hogy egységes „nagymorva” birodalomná kovácsolja össze a déli marahai bázist az északon elnyert morva szerzeménnyel. Ez a két „Morávia” ilyenformán nem állt össze *egyetlen* Nagymoráviává, amit *Moravia Superior* és *Moravia Inferior* tartományokra kellene utólagos képzületünkben felosztanunk.

Ómorávia összességében véve egy kevésbé jelentős politikai képződmény volt a Száva alsó szakaszától délre eső vidéken. Északi határai bizonytalanok, de tartós uralmat sem az írott, sem a régészeti emlékek tanúsága szerint nem érvényesített a Kárpát-medencében. A Közép-Duna-medence pusztáin lakos avarok életterét Ómorávia miatt nem indokolt az Észak-Alföldre korlátozni. A túlélő avarságot uráló síkvidéknek délkeleti irányból egyedül a Bolgár Kánság szabhatott határt; az a hatalom, amely részt vett az avar birodalom megdöntésében. Az avar állam bukásával a Keleti Frank Királyság és a Bolgár Kánság közvetlen politikai kapcsolatba került, és e kapcsolat színtere a Kárpát-medence volt.

A Kárpát-medencei bolgár uralom és/vagy ethnikai jelenlét rendkívül problematikus, mert nemcsak az egyes forráscsoportok illetékességi körét kell az adott (forrásszegény) esetre mértéktartóan alkalmazni, hanem a 9. század folyamán a „bolgár” ethnikumjelölő fogalom éppen átalakulóban volt. A probléma történelmi alapja közismert: a dunai bolgár államot egy steppei kultúrájú, törökös nyelvű népesség szervezte meg a 7. század folyamán. Az a jelölő, hogy „bolgár”, *politikai értelemben* a vezetőrétegen túlmutatva immár az általa meghódított balkáni szláv tömegre is kiterjedt, új állami-politikai identitást, nevet adott neki. Ám e névért cserébe saját eredeti nyelve fokozatosan feloldódott a szláv népi többségben, vagyis az a jelölő, hogy „bolgár”, *nyelvi értelemben* egyre inkább csak egy déli szláv csoportot kezdett el jelölni ebben a térségben. A „mikor miben áll a bolgárok bolgársága?” kérdés mélységét Kniezsa István mérte fel 1938-ra. A neves nyelvész követendő mértéktartással viseltetett saját forrásbázisának történeti értéke iránt. Megállapította, hogy bolgárok elszlávosodása a 9. század folyamán nagyon előrehaladt. Úgy vélte, hogy a bolgár birodalom Kárpát-medencei fennhatósága a Szerémségre, a Maros és

⁴⁵ KRISTÓ 1998. 96.

⁴⁶ BOBA 1996. 155. (GALÁNTAI ERZSÉBET fordítása.) Vö. REGINO 134.

⁴⁷ KATONA-KISS 2009. 43.

⁴⁸ REGINO 134.

a Duna közére és Erdélyre terjedt ki ekkor, és bár feltételezte, hogy e térségben a magyarok bolgár-török nyelven beszélő embereket találtak, nyíltan elismerte: ezt a helynévanyag alapján kétségtelenül igazolni nem lehet.⁴⁹ Óvatossága azért is indokolt, mert a bolgárok nyelv váltása éppen ebben a korszakban zajlott. Ráadásul a „mikor miben áll a bolgárok bolgársága?” kérdés megválaszolását tovább nehezíti a Kárpát-medence sanyarú forrásadottsága: újra és újra Szádeczky-Kardoss Samu helyzetértékelését kell emlékezetbe idézni a belső keletkezési (általunk ismert) íráskultúra több évszázados hiányára vonatkozólag.⁵⁰ E tényező két forráscsoportot is érint, hiszen a feljegyzések nem csak történeti, hanem nyelvészeti tanulságot is hordozhatnak. Ám a kései lejegyzésű nyelvi adatok keletkezése időben nem rétegezhető, és etimológiájuk mellett reprezentatív erejük sem megismerhető.

Mindez a különböző műfajba tartozó kútfők közötti átjárásra csábít, ami nem véletlenül kerülendő a gyakorlatban. A nyelvész Melich János például a nagyszentmiklósi kincset egyes régészeti nézetek nyomán bolgár-töröknek tartja, sőt a bolgár-török jelenlét fontos bizonyítékként értékeli.⁵¹ Azóta Bálint Csanád megcáfolta az avar kincs protobolgár eredetének és birtoklásának elméletét;⁵² ezzel megsemmisítette a belőle levont nyelvészeti következtetés hatályát. Kniezsa István 1938-ban közölt óvatos állásfoglalása viszont ma sem vesztett érvényéből: az „erdélyi szlávok közelebbi meghatározása nagyon nehéz probléma. Mivel Erdély a honfoglalás előtt a bolgár birodalomhoz tartozott, sőt a magyar krónikák szerint is bolgárok és szlávok lakták, valószínűnek látszik, hogy ezek a szlávok bolgár jellegűek voltak. Erre azonban semmiféle nyelvészeti bizonyítékot felhozni nem tudunk, mert neveink között egyetlen egy kétségkívül bolgár jellegű név nem található.”⁵³ Ne vélje ezért senki túlzó szigorúságnak, ha úgy tartom, hogy a nyelvészet nem alkalmas a Kárpát-medencei bolgár jelenlét időrétegeinek szétválasztására. Maradnak a történeti feljegyzések és a régészeti leletek. Csakhogy a nyelvészeti szempontok kiiktatása nem véd meg a bizonyítástechnika útvesztőitől. Bóna István például kijelenti, hogy 863-ban és 883-ban a bolgárok az Alföldön át képesek voltak megtámadni a Garam túlsópartján fekvő Moráviát, ebből szerinte az következik, hogy a Tisza és a Maros völgyében volt előretolt katonai őrhelyük.⁵⁴ Bóna okfejtésekor két tényezővel nem számolt: egyrészt azzal, hogy a bolgárok a déli Moráviát támadták meg, másrészt az Alföldet kimondatlanul olyan felvonulási területnek vélte, amelyen egy bolgár sereg harcképessége megőrzésével vonulhat át.

Idézzük fel újra az avar továbbélésre mutató eredményeket! Szádeczky-Kardoss Samu szövegértelmezésének fényében (Regino az avar pusztákról) több száz kilométeres alföldi bolgár menetelés bajosan tehető fel. Olajos Teréz elemzése (Scriptor Incertus A és B adatai) ehhez a képhez azt a fontos adalékot teszi hozzá, hogy a Kárpát-medence keleti felén maradt avarok kétféle jogállásban éltek a 800-as évek során, ez a különbség éppen a bolgár államhoz fűződő viszonytal szemléltethető. Az „avarok pusztáin” független avarok éltek, fegyveres erejüket csak zsold elle-

⁴⁹ KNIEZSA 1938. 435.

⁵⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1971. 6–7.

⁵¹ MELICH 1925–1929. 15.

⁵² BÁLINT 2004. 105–132.

⁵³ KNIEZSA 1938. 422.

⁵⁴ BÓNA 1986. 189–190.

nében vehette igénybe a bolgár kán; másutt bolgár fennhatóság alá tartozó avarok laktak, őket az engedelmesség kötelme szólította hadba.⁵⁵ Meggyőzőbben akkor érvelt Bóna, amikor a történeti és a régészeti kútfőket a maguk hatáskörén belül elemezte, s világitott rá egyazon irányba vivő tanulságaikra. Ez a *Fuldai Évkönyvek* 892-re vonatkozó bejegyzése, amelynek értelmében Arnulf keleti frank király arra kéri a bolgár kánt, ne engedélyezze a sóvásárlást és a sószállítást a morváknak.⁵⁶ Ennek, mármint az erdélyi bolgár befolyásnak és jelenlétnek Maroskarna és Csombord temetőjét említi fel régészeti bizonyítékkal.⁵⁷ Híradásaink gyér világa mellett sajnos homályban marad, hogy hol húzódott az avar és bolgár befolyási övezet határa (vagy gyepűje?) a 9. század elején, s ehhez képest merre lehetett a magyar bejövétel előestéjén. Mindenképpen délebbre, mint azt a korábbi kutatás gondolta. Kristó Gyula bolgár népességgel számolt a Dél-Alföldön, a Szerémségben, de jóval északabbra, Nógrád vidékén is. Önellentmondástól terhes ez a vélemény, hiszen az Alföldön még helyet akar szorítani Ómoráviának is, ráadásul az avarok pusztaságát jószerivel az Északi Középhegység lábaihoz préselné.⁵⁸ Törvényszerű, hogy a jelenkori kutatás sem osztja e nézetét. A nyelvész Kniezsa mértéktartó szavait régészek következtetései is erősítik. Szőke Béla Miklós és Szalontai Csaba az alföldi bolgár jelenlét régészeti fedezetlenségére mutat rá meggyőző erővel,⁵⁹ sőt Szalontai ennél is tovább megy: mint mondja, az írott, a tárgyi és a nyelvi kútfők egyike sem alkalmas arra, hogy bolgár uralmat mutasson ki a 9. századi Kárpát-medencében.⁶⁰ Árnnyalt képet ad újabban Katona-Kiss Atilla, aki mindhárom említett tudomány megállapításaiból alakította ki a maga véleményét. „A kritikával és nem körérvélsre használt történeti, nyelvészeti és régészeti érvek mind arra mutatnak, hogy Dél-Erdély és az Alföld déli része a Bolgár Kánság északi határvidéke volt, s mint gyepű, nem volt számottevő, állandó bolgár lakossága. A bolgár jelenlét csak kisszámú határőrségekre korlátozódhatott; ez következtethető a források közléséből és valószínűsíthető a leletanyag hiányából.” Katona-Kiss szerint a bolgároknak az egykorvolt Dél-Avarországra kiterjedő katonai ellenőrzését a magyar honfoglalás számolta fel a 890-es években.⁶¹ Emlékezetük azonban elért Árpád-kori írásművekig. Salán, „a görögök és bolgárok fejedelme” Anonymus gestája, míg Keán, „a bolgárok és szlávok fejedelme” a 14. századi krónikaszerkesztmény (egyik Árpád-kori forrásának) jóvoltából vált a bolgár jelenlét mondai lenyomataként véget nem érő történészi viták célszemélyévé.⁶²

A 9. századi Kárpát-medence körképáázlatából látszik, hogy az írott, a tárgyi és a nyelvi kútfők eltérő mértékben hordoznak már kiaknázott és még fel nem tárt lehetőségeket. Az avar állam bukásával a térség népei elvileg a maguk jellegzetességeit csillanthatták meg a források tükrében. Igen ám, csakhogy Európa földrajzi

⁵⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS 1993.; OLAJOS 2001. 44–66. Eredményeik értelmében KATONA-KISS 2010. 170–171.

⁵⁶ ANNALES FULDENSES 121.

⁵⁷ BÓNA 1986. 190–194.

⁵⁸ KRISTÓ 2003. 15–16. Vö. KRISTÓ 1998.

⁵⁹ SZŐKE 1993.; SZALONTAI 1996.

⁶⁰ SZALONTAI 2001. 120–125.

⁶¹ KATONA-KISS 2010. 203.

⁶² SRH I. 81–83., 315.

közepére ekkortájt kizárólag kívülről vetült azon írástudók tekintete, akiknek munkáit ma ismerhetjük. A földrajzi nevek kései lejegyzettsége, a 9. századi nyelvemlékek szinte teljes hiánya miatt a nyelvészet történeti haszna csekély. A régészet forrásbázisa olyan gyorsan növekszik, amiről az írott emlékek kutatói álmodni sem mernek, ám ezzel a mennyiségi bővüléssel egyidejűleg saját minőségi előmenetelével kell foglalkoznia, hogy a leletek történeti – akár ethnikai – interpretációja biztos lábakon álljon. Elengedhetetlen a körérvelés elkerülése; e kíváncsalom az érzékeny témák („kettős honfoglalás”, Ómorávia) mellett olyan nyugalmasabb részletkérdésekből sem zárható ki, mint a gepidák késő-avarkori továbbélése.⁶³

Minderre tekintettel jelenlegi tudásom alapján a következő főbb ismérveket tartom érvényesnek a 800-as évekre. Az Avar Kaganátus és a Magyar Nagyfejedelemség kora között a Kárpát-medence nagy része államtalán idejét élte: csak a Keleti Frank Királyság és a Bolgár Kánság tudhatta magáénak a nyugati, illetve a délkeleti területeit. Mivel Ómorávia a Szávától délre keresendő, s a bolgár uralom nem igazolható a Temesköz és Dél-Erdély vonalától északra, valamint avarok a Dunántúlon, az Alföldön és Horvátországban is kimutathatóak, ezért úgy látom, hogy a 9. század folyamán mindvégig avarok alkották a Kárpát-medencében élők többségét. Az avar-ságon belüli „onogur-magyar” ethnikum léte, ekképp a „kettős honfoglalás” elmélete életszerű feltételezés. Annál kevésbé életszerű szláv népi többséget, avagy három nemzedék alatt elszlávosodott avarokat vélelmezni, hiszen nem volt olyan szláv politikai/kulturális erő, ami Avarország lakóit eredeti identitásuk feladására készítette volna. Így tehát a birodalmi nagymorvák helyett az avar pusztalakókkal kell számolnunk, akik megérve Árpád bejövetelét a történész-filológus Szádeczky-Kardoss Samu és a régész Tomka Péter egymásért erősítő véleménye szerint a magyar ethnogenezis részévé váltak.⁶⁴

Bibliográfia

- ADAM = *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II*. Hrg. SZENTPÉTERI, JÓZSEF. *Varia Archaeologica Hungarica* XIII/1–2. Budapest, 2002.
- ANNALES FULDENSES = *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis*. Post editionem GEORGIUS HENRICUS PERTZ recognovit FRIDERICUS KURZE. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae recusi VII*. Hannoverae, 1891.
- ATF = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Az avar történelem forrásai*. Budapest, 1998.
- BÁLINT 1991. = BÁLINT, CSANÁD: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Budapest, 1991.
- BÁLINT 1994. = BÁLINT CSANÁD: A honfoglaló magyarok és Európa. *Magyar Szemle*. Új folyam 3 (1994/8) 787–811.
- BÁLINT 1996. = BÁLINT CSANÁD: Magna Moravia a magyar Alföldön? *Századok* 130 (1996) 992–999.
- BÁLINT 2004. = BÁLINT CSANÁD: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok*. *Varia Archaeologica Hungarica* XVIa. Budapest, 2004.

⁶³ KISS 2010.

⁶⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS 1996. 29.; TOMKA 1997. 74–75.

- BOBA 1971. = BOBA, IMRE: *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*. Hague, 1971.
- BOBA 1996. = BOBA IMRE: *Morávia története új megvilágításban*. Budapest, 1996.
- BÓNA 1986. = BÓNA ISTVÁN: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. MAKKAI LÁSZLÓ–MÓCSY ANDRÁS. Budapest, 1986. 107–234.
- BOWLUS 1995. = BOWLUS, CHARLES: *Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia, 1995.
- DAI = *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította MORAVCSIK GYULA. OLAJOS TERÉZIA bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- DEMÉNY 2001. = DEMÉNY ISTVÁN PÁL: A honfoglalás a folklórfilológus szemszögéből. In: *Kőrösi Csoma Sándor és a magyar történelem útjai*. Szerk. GAZDA JÓZSEF. Sepsiszentgyörgy, 2001. 89–99.
- EGGERS 1995. = EGGERS, MARTIN: *Das „grossmährische Reich“ Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donaurumes im 9. Jahrhundert*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Stuttgart, 1995.
- FINE 1983. = FINE, JOHN VAN ANTWERP JR.: *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor, 1983.
- FODOR 2006. = FODOR ISTVÁN: A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján. *Archaeológiai Értesítő* 131 (2006) 89–114.
- GYÖRFFY 1987. = GYÖRFFY GYÖRGY: Honfoglalás és megtelepedés. In: *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1987.² 577–650.
- GJUZELEV 1966. = GJUZELEV, VASIL: Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jhs. *Byzantinobulgarica* 2 (1966) 15–39.
- HÓMAN 1917. = HÓMAN BÁLINT: A magyar nép neve a középkori latinságban I–II. *Történeti Szemle* 6 (1917) 129–158., 240–258.
- JAKUBOVICH 1918. = JAKUBOVICH EMIL: Lél és Lebedias. *Magyar Nyelv* 14 (1918) 225–230.
- KATONA 1786. = KATONA, STEPHANUS: *Examen vetustissimi M. Moraviae situs, cum vindiciis Anonymi Belae Notarii*. Pestini, Budae et Cassoviae, 1786.
- KATONA-KISS 2009. = KATONA-KISS ATILLA: Hol voltak a morva végek? – a „déli lokalizáció” kutatástörténeti vázlat. *Belvedere Meridionale* 21 (2009/7–8) 37–51.
- KATONA-KISS 2010. = KATONA-KISS ATILLA: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) 168–214.
- KISS 2010. = KISS P. ATTILA: A gepidák avar kori továbbélésének vizsgálatáról. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 118–133.
- KNIEZSA 1938. = KNIEZSA ISTVÁN: Magyarország népei a XI-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest, 1938. 365–472.
- KRISTÓ 1983. = KRISTÓ GYULA: Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. In: *Szegedi Bölcsész-műhely '82*. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS. Szeged, 1983. 177–190.
- KRISTÓ 1998. = KRISTÓ GYULA: Regino és a magyar honfoglalás. In: *Studia varia*. Szerk. MAKK FERENC–TAR IBOLYA–WOJTILLA GYULA. Szeged, 1998. 89–97.
- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003.
- MAKK 2003. = MAKK FERENC: Turkia egész szállásterülete. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 117 (2003) 3–15.
- MELICH 1925–1929. = MELICH JÁNOS: *A honfoglaláskori Magyarország*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve 1/6. Budapest, 1925–1929.
- LÁSZLÓ 1978. = LÁSZLÓ GYULA: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, 1978.
- LÁSZLÓ 1990. = LÁSZLÓ GYULA: *Őseinkről*. Budapest, 1990.

- NAGY 1895. = NAGY GÉZA: Magyarország története a népvándorlás korában. In: *A magyar nemzet története I. Magyarország a királyság megalapításáig*. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1895. CCLII–CCCLII.
- NÓTÁRI 2000. = Conversio Bagoariorum et Carantanorum. (A szöveget fordította és a bevezetőt írta NÓTÁRI TAMÁS) *Aetas* 15 (2000/3) 93–111.
- OLAJOS 1996. = OLAJOS TERÉZ: A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. In: *Árpád előtt és után*. Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged, 1996. 9–20.
- OLAJOS 2001. = OLAJOS TERÉZ: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szege-di Középkortörténeti Könyvtár 16. Szeged, 2001.
- OLAJOS 2004. = OLAJOS TERÉZ: Az avar továbbélés kérdéséről. In: *Változatok a történelem-re. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI GYÖNGYI–NAGY BALÁZS. Budapest, 2004. 111–118.
- PETROVICS 2005. = PETROVICS ISTVÁN: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest, 2005.
- POHL 1988. = POHL, WALTER: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822. n. Chr.* München, 1988.
- PRAY 1761. = PRAY, GEORGIUS: *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1761.
- PÜSPÖKI NAGY 1978. = PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Nagymorávia fekvéséről. *Valóság* 21 (1978/11) 60–82.
- REGINO = *Reginonis abbatiss Prumiensis Chronicon cum Continuatione Treverensi*. Recognovit FRIDERICUS KURZE. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae recusi L. Hannoverae, 1890.
- RICZ 1993. = RICZ PÉTER: Adatok az északbácsi avar temetők felhagyásának időrendi kérdéséhez. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk. LŐRINCZY GÁBOR. Szeged, 1993. 171–186.
- SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II*. Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Budapestini, 1937–1938.
- SENGA 1983. = SENG TORU: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117 (1983) 307–345.
- SZALONTAI 2001. = SZALONTAI CSABA: Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében? In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk. FELFÖLDI SZABOLCS–SINKOVICS BALÁZS. Budapest, 2001. 106–129.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1971. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *A kettős honfoglalás kérdéséhez. (Rövid előadásvázlat)* Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból 1. Szeged, 1971.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1983. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. Megjegyzések az Einhard-féle Nagy Károly-életrajz 15. fejezetéhez. In: *Szegedi Bölcsész-műhely '82*. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS. Szeged, 1983. 191–210.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1991. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Recenzió. (POHL, WALTER: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822. n. Chr.* München, 1988.) *Archaeológiai Értesítő* 118 (1991) 142–143.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1993. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk. LŐRINCZY GÁBOR. Szeged, 1993. 227–236.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1996. = SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avarok története Európában. In: *Árpád előtt és után*. Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged, 1996. 21–30.
- SZENTPÉTERI 2006. = SZENTPÉTERI JÓZSEF: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. *Arrabona* 44 (2006) 455–496.

- SZENTPÉTERI 2008. = SZENTPÉTERI, JÓZSEF: Was die Verbreitungskarten erzählen... (Beiträge zum Problembereich der Datierung der Awarenzeit) *Antaeus* 29–30 (2008) 325–346.
- SZKLENÁR 1784. = SZKLENÁR, GEORGIUS: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*. Posonii, 1784.
- SZÓKE 1996. = SZÓKE BÉLA MIKLÓS: Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban). In: *Honfoglaló őseink*. Szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 11–44.
- TAKÁCS 2006A. = TAKÁCS MIKLÓS: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat I. (XI.) Szerk. BAJUSZ ISTVÁN–BENKŐ ELEK–EMÓDI TAMÁS–KOVÁCS ANDRÁS–LÁSZLÓ ATTILA. Kolozsvár, 2006. 67–98.
- TAKÁCS 2006B. = TAKÁCS MIKLÓS: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében. *Korall* 24–25 (2006) 163–202.
- TOMKA 1997. = TOMKA PÉTER: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk* 35 (1997) 68–75.
- VÁCZY 1974. = VÁCZY PÉTER: A frank háború és az avar nép. *Századok* 108 (1974) 1041–1061.
- VESZPRÉMY 1996. = VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996) 131–137.

SZABADOS, GYÖRGY

*Avar Inhabitants of Plain and the Imperial Great-Moravians
On the Political and Ethnic Circumstances of the Carpathian Basin
during the 9th Century*

The Avar Kaganate collapsed early in the 9th century and the Carpathian Basin remained in disintegration until 895 when the Hungarians arrived and united this region under their rule. In this period it is very difficult framing the history of the Carpathian Basin. At first we have to make a distinction between the political and ethnic aspects. The best example for it is the case of the Avars: the end of the Avar State did not mean the extinction of the Avar ethnic community. From the three groups of the sources – linguistic, written and archaeological ones – the first is practically unavailable, therefore we can use the two last ones avoiding the mixed or circular argumentation.

Using the written sources we can demonstrate the surviving Avar groups from three regions: the first of them lived in the western parts under Frankish rule (c. 870), independent Avars lived in the plains (c. 900), and the third group settled amongst the Croats and their Avar-like features were identified even in the middle of the 10th century. The archaeological traces of the Avars are demonstrable after the fall of the Avar Kaganate, too. Some scholars say that the surviving Avars became Slavs but it is not probable, because there was no Slavic power to force the Avars to change their language. Only the Great Moravian Empire could have been able to turn the Avars into Slavs, but this empire never existed: its name is a misinterpretation of Elder Moravia which can be located south of the rivers Sava and Lower-Danube. This Elder Moravia was destroyed in 894 by the conquering Hungarians. Therefore the surviving Avars took part in the Hungarian ethnogenesis and even it is possible that there were Hungarians amongst them according to the theory of „double conquest”.